

Sayın hocam; Prof. Dr. Şerafettin TURAN'a en derin
şükranlarımla,

OSMANLI BULGAR BASINI ÜZERİNE NOTLAR

İlber ORTAYLI

Osmanlı kavimlerinin tarihi içinde, Bulgar basınının geciken fakat ilginç bir gelişimi vardır. Ayrıca bu basının Bulgar nüfusun yaygın olduğu topraklar dışında, imparatorluğun büyük merkezlerinde; ve hatta bugünkü Türkiye'nin İzmir ve İstanbul gibi metropollerinde boy attığını gözlemek daha da ilginçtir. Bugüne kadar Osmanlı İmparatorluğundaki Bulgar basınının hayatı karşılıklı arşiv tetkiklerinin zorluğu ve filolojik noksanlık nedeniyle ne Bulgarlar ne de Türkler tarafından yeterli ölçüde araştırılıp açıklanamamıştır.

Bulgar basın tarihinin ilk gazetesi İzmir'de dünyaya gelmiştir. Sonra Avrupa'da Leipzig'e ve sonra tekrar İstanbul'a yönelir. Tabii bu arada ihtilâlcı Bulgar basını Sırbistan'da boy gösterir; buna artık Osmanlı-Bulgar basını diyemeyiz. O bağımsız Bulgaristanı hedefleyen, imparatorluk dışındaki bir merkezde yaşayan basındır. Sırbistan emareti mümtazedendir; ama orada gizli basılan gazete ve kitapların kontrolü mümkün değildi. Yoksa Babialî resmen basılan Sırb gazetelerinin haber ve yayınlarına zaman zaman protesto yoluyla müdahale etmekteydi (1).

Osmanlı -Bulgar basını, tarihî olarak daha önemli bir görevi yerine getirmiştir. Bulgar dilini sevdirmek; Bulgar tarihini, coğrafyasını belirli açılardan okuyucuya aşılama, grameri öğretmek ve Bulgar edebî dilini hayata ve kitleye maletmek. Osmanlı-Bulgar basınının gerçekleştirildiği görev daha çok bu alanlardaydı.

(1) Sırb Prensiği gazetelerinde Bosna eyaleti hakkında eracıf ve muarız şeyler yazıldığından Babialî'nin müdahalesi B A İrade-Har. Nr:5125 (28 RA 1270/Aralık 1854)

Hepimize malûmdur ki; gazete Rönesans İtalya'sında ticari haber bülteni olarak doğdu. Siyasi haber ve yorum bu ihtiyacı takiben sözkonusu oldu. Batı'da gazete kültür ve malûmat organı olarak çıkıp üçüncü derecede rol oynadı. O işi kitap ve deyimler görmüştür. Osmanlı İmparatorluğunda ise Rumlar, Ermeniler, Araplar, Türkler ve Bulgarlar için gazete ön planda tarih, coğrafya, edebîyat ve hattâ tabii ilimler, teknoloji ve iktisat öğreten bir öğretim ve eğitim organıydı. Gazete ya saltanatın ya muhalefetin propaganda organıydı; ama herşeyden önce bir kültür organıydı. Bu önemli ve özgün bir durumdu; Balkan ulusçuluğu gazeteye çok şey borçludur. Gazeteci, öğretmen ve din adamı; Balkan uluslarının hayatında olduğu kadar, başka hiçbir Avrupa ulusunun hayatında ve tarihinde bu kadar etkili ve önemli bir trio'ya rastlanmaz.

1793 yılında Viyana'da ilk Yunan gazetesi hayata adım atmıştı. Viyana'daki Hellen kolonisi tüccar ve talebelerin muhiti ve Hellen unsurun imparatorlukta daha müsait şartları da bu erken doğumu hazırlamıştı. Oysa Bulgar tüccar ve talebe ve aydınların böyle bir faaliyete girişmeleri için köprülerin altından daha çok sular akacak. Ashında 19. yüzyıl başlarında hatta 1830'lu yıllara kadar Bulgar burjuvasının önemli bir kısmı kendini din kardeşleri olan Yunanlılıkla aynileştirirdi. Bu sürecin değişmesi Slavyanofilizm akımı, Rusya'nın etkileri yanında kilisenin uyanışıyla da oldu. Tüccar kesim içinde Osmanlı İmparatorluğunun İstanbul, İzmir, Selânik gibi liman şehirlerinde yaşayanlar daha uyanık idiler ve bu konuda erken davrandılar. Bu nedenle "Ljuboslovje" adlı ilk Bulgar gazetesi İzmir'de 1842 yılında **Konstantin Fotinof** tarafından çıkarıldı. Fotinof gazetede felsefe, tarih, coğrafya, gramer, edebiyat yanında hijyenle ilgili konulara bile yer ayırıyordu. Politikası Bulgar unsurun dilini ve tarihini öğretmektir. Tıpkı kendisinden sonra Rusya'da Müslümanlar arasındaki gazetelerde görüldüğü gibi, milli kültür ve eğitime ağırlık verilmesi tarafsız görünümü fakat etkili bir politikadır. İlk nüshalarında bu ana fikri şöyle ifade etmekteydi: "Bütün uyanan milletler bilgiyle ve bilimle insanlığın tarihinde yerine alırlar. Bizim Bulgar kardeşlerimiz neyi bilmeli veya öğrenmelidirler? Memleketlerini tanımak için coğrafya bilmeli veya öğrenmelidirler. Lisanlarını tanımak için gramer öğrenmelidirler. Parlak geçmişlerini ve ümit vaadeden geleceklerini tanımak için de tarih bilmelidirler(2)."

Fotinof'un İzmir'deki gazetesini iki yıl sonra **Ivan Bogorov** Leipzig'de çıkardığı "**Bulgarski Orel**" adlı bir gazete ile izledi. Daha

(2) Georgi Borşukov: İstoriya na B'lgarskata Jurnalistika, nauka i İzk. Sofia 1976. s.3-6.

ateşli milliyetçi bir gazete idi. Fikri yapısı şu sloganla ifade ediliyordu: "grajdanstvoi svobodno upravlenie-yurttaşlık ve hür idare". Fakat Bogorov Leipzig'i bir süre sonra terketti ve İstanbul'a yerleşti ve Ocak 1848'de orada Bulgar basın tarihinin ünlü gazetesi "Tsarigradski Vestnik"i çıkardı. Bu yıllarda İstanbul'da bazı Bulgarların matbaa açmak için izin istedikleri görülüyor.(3). Gene bu yıllarda İstanbul'da Neofit Bozveli ve Ilarion Makariopolski Bulgar kilisesinin Fener patrikhanesinden ayrılması için mücadele etmekteydiler. Osmanlı başkentindeki tüccar ve esnaf Bulgarlar bu amaç etrafında örgütlenmişler, Fener patrikhanesinden ayrı milli-özerk bir Bulgar kilisesinin gerçekleştirilmesi için hükümet nezdinde müracaat ve Patrikhane ile çekişme içindedirler. Bogorov Leipzig'ten İstanbul'a geldiği vakit böyle bir atmosferin içine düştü ve gazetesi Tsarigradski Vestnik günlük halk Bulgarcası ile çıkmakta olup, eski slovin alfabesini kullanıyordu(4). Bogorov bir müddet sonra Romanya'ya geçip oraya yerleştiğinde; Hristos Topçileşçov (veya Osmanlı belgelerinde olduğu gibi Topçiplište) ve Kyros Petro (Slaveikov) 1812'de böyle benzer bir gazete için müsaade istediler. Adı "Gayda" idi(5). Bu gazetede Bulgar kilisesinin bağımsızlığı konusunda daha mutedil bir dil kullanıldığı ileri sürülüyor. Zaten bu sıralarda Rusya elçiliği de henüz Bulgarların Fener aleyhinde istedikleri kilise özerkliğini pek desteklemiyor ve Fener ile bu yüzden karşı karşıya gelmek istemiyordu.

Bu dönemde Bulgar gazeteleri özellikle günlük halk dilini kullanmış, redaktör ve yazarlar çok iyi bilseler dahi eski kilise Slavcasını kullanmamışlardır. "Düşündüğünüz gibi yazın" Sırbli Vuk Karadžić'in bu deyişi bütün Balkan Slavlarınca benimsenmiş gibidir. Balkanlarda Hellenlerle Slavların farkı; Yunanlıların klasikten esinlenerek yarattıkları *katarevousa* benzeri sunî edebi bir dil yaratmak yerine, günlük dili edebiyat dili haline getirmeleridir. Gerçi Rusya'da Bulgarca basılan dua kitapları, bu yıllarda Osmanlı sansürünün kontrolünden geçiyor ve hatta güvenlik makamları tarafından müsaade ediliyordu. Bu nedenle yurtiçinde basılmasına başlanan Bulgarca dini kitaplarla da günlük dile ağırlık verildi(6).

- (3) B A, İrade - Har. Nr:2462 I265h(1849 M) Bazı Bulgarlara tabhaneler küşadına ruhsat itasında bulunulduğuna dair tezkire.
- (4) Borşukov:a.g.e. s.61-63 Vj.N.Naçov: Tsarigrad kato kulturen tsester za B'lgarite do 1877 g. B AN (Bulgar bilimler Akad) Sofia 1925; XIX s. 1-208.
- (5) B A İrad - Har Nr : 11050 15 Safër 1279 (12 Temmuz 1862).
- (6) B A İrade-Har. Nr : 2370 (h1265) M. ? 1848/49 Rusyada Bulgar lisanı üzere tab' olunan dua kitaplarının tevkifiyle sefarete ifadat-ı icabiye icrasına dair.

İstanbul'daki Bulgar basın içinde kısa ömürlü fakat çok ilginç etkileri olan bir olay da **Dragan Tsankov**'un çıkardığı "Bulgarija" adlı gazetedir. İlk nüshası 28 Mart 1859 tarihini taşır. **Tsankov**, Rum-Ortodoks kilisesine karşı mücadelenin ancak Şark Katolikleri gibi Roma'dan yarı müstakil bir katolik kilisesi ile mümkün olabileceğine inanıyordu. Bulgaristan'da katolisizmin sayesinde Fransız desteğinin sağlanacağını eski bir fikir olduğu anlaşılmaktadır(7). Nitekim Stankov da Galata'da Benedikten rahiblerin desteğiyle işe başladı. Daha önce **Czaikowsy** adlı bir Polonya'lıyla bu konuda işbirliği olabilir. "Bulgarija" 1860 yılı sonlarında Selânik, Edirne ve İstanbul'da birkaç bin taraftar toplayan Bulgar Katolik kilisesi hareketinin başlıca propaganda organıydı ve Bulgar kilisesi ve kültürünün bu yolla bağımsızlığını kazanacağına inanan birkaç bin Bulgarın 1860 Aralık sonlarında İstanbul sokaklarında nümayişler yaparak Roma'ya müracaat etmelerini sağlayan etkili bir organdı. **Tsankov** bu alanda İstanbul'daki Fransız Katolik misyonu ile de yakın ilişki içindeydi. Fakat dönemin Fransız diplomasisi bu harekete yakınlık göstermemiş ve desteklememiştir(8). Bununla beraber özellikle İstanbul, Edirne ve Makedonya'da bu gazetenin etkileri bir süre daha devam etti.

1840 ve 1860'lar arasında İstanbul, İzmir, Edirne gibi şehirlerdeki Bulgar ulusçuluk hareketi; okullar açılması, kilisenin bağımsızlık kazanması etrafında yoğunlaşmıştı. Basın da bu amaçlara hizmet etmekteydi. Bu dönemde gazetelerin nerelerde nasıl basıldığı hakkında etraflı malumat yok. Sadece "Tsarigradski Vestnik" in **Balkapanihan**'daki bir matbaa da basıldığını biliyoruz. Bu herhalde önemli bir Bulgar matbaası olmalıydı. İstanbul'daki "Tsarigradski Vestnik" bağımsızlıktan önceki Bulgar basın hayatının en önemli ve süreli olayıdır. Gazete 1862 yılına gelene dek, değişik redaktör ve sahipler elinde, zamanla değişen görüşler savundu. Hatta yayın hayatına bağımsız Bulgar kilisesi için mücadele ile başlayan gazetenin, zaman zaman Fener patrikhanesi ile barışık görüşleri de savunduğu oldu. Ama gazete, o devir Osmanlı imparatorluğunda Bulgarların önemli bir kültür ve haberleşme merkezi olan İstanbul'da;

- (7) I.Ortaylı, "Deyatel'nost Bolgarskoi Katoliçeskoj Tserkvi" P'rvj Mejdunaroden Kong. po B'lgaristika Sofia 1982, vol I s. 66 Fransa elçisi Girardin'in 13 Şubat 1686 tarihli raporu Arc M. Aff. Etr. "C.P.Turquie" vol 18 s. 102 dedir.
- (8) Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat çev: Ali Reşat, İstanbul 1328, s.159. M. MacDermott; A History of Bulgaria, London 1962, s. 158 gene Borşukov, a.g.e. s.132-136.

Bulgar dilinin, kültürünün, tarihinin, Bulgarlara tanıtımı konusunda kendi açısından önemli bir tarihi görevi yerine getirdi. **Aleksandr Ekzarh** (Bayoğlu) Kırım Savaşı sonrasında bu gazetenin en çok dikkati çeken redaktörüydü. Fakat Fener patrikhanesi kadar, Bulgarlar arasında da muhalifleri vardı.

İstanbul'da Bulgaristan olaylarının başlangıcı sonrası çıkan ilginç bir Bulgarca gazete daha vardır, "İztočno Vreme" gazetesi...İsminden de anlaşılacağı üzere **Hanley**'in çıkardığı "**Levant Times**"'in bir Bulgarca versiyonudur ve ön planda "**Levant Times**"'in patronajı altında olup, Britanya'nın Bulgaristan politikasını Bulgarlara tanıtmak için çıkarılmaktadır. Gazetenin çıkışını "**Le Progres d'Orient**" gazetesi 8 Eylül 1874 nüshasında "İztočno Vreme"nin gelecek cumartesi çıkacağını bildirerek de duyurmuştur. Gazetenin çıkışı için, Britanya elçisi **Elliot** 10 Eylül 1874 tarihli raporunda: "Bulgarca nüshanın çıkış iznini, Babıalî'nin bütün isteksizliğine rağmen aldım ve Mr. Hanley (**Levant Times**'in sahibi) işe girişti" demektedir⁽⁹⁾. Gazetenin redaktörü olarak **Petko Sandov** görülüyor.

Bu dönem içinde Bulgar basınının imparatorluk toprakları dışındaki gelişimi konumuz dışı olmakla beraber, ilginç ve daha değişik bir nitelik gösterir. Bu basına karşı, Osmanlı yönetiminin çıkardığı resmi Bulgarca gazete ile de bu devir kapanır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Bulgar basını ihtilal komitelerinin elinde Sırbistan ve Tuna prensliklerinde yeni gazetelerle temsil edilirken; öbür yanda Osmanlı idaresi resmi bir Bulgarca basın yaratarak, Bulgar tebayı kazanma gayretindeydi. Bu gazeteler hem Bulgar, hem Balkan hem de Osmanlı idare tarihi açısından ilginç örnekler oluşturmaktadır. **Rakovski** Sırbistan'da "**Dunavski Lebed**" (Tuna Kuğusu) adlı gazeteyi çıkarıyor.

1850'de Viyana'da "Mirozrenie" (Slavlar arasında yaygın, sevilen bir terim olan Weltanschavung'un çevirisi) adlı bir başka gazete Slavofil bir redaktör **Ivan Dobrovsky** tarafından çıkarılıyor. Romanya'da **Karavelov** ve **Botev**'in radikal ulusçu gazeteleri yanında Makedonya'da 1860'lardan itibaren ilk Makedonyacı gazeteler de

(9) P R O - F O ;78 Nr: 3197 report of the Amb. Elliot to Lord Derby; 10 Sept. 1874 "The Porte although rather unwillingly in consequence of my representations consented to allow the Bulgarian editon of the paper to be published...."

çıkıyor. Basın tarihçilerine göre 1844-70 arasında Bulgarca gazetelerin sayısı yetmiş civarındadır.

Oşmanlı hükümeti vilayet reformları sırasında Bulgar ulusçuluğunu Osmanlılık politikası yönüne çekmek için bir yöntem izlemekten geri kalmadı. Midhat Paşa'nın Tuna vilayetinin valisi olarak birçok alandaki öncülüğü yanında vilayet gazeteciliğini de resmen başlatan kişi olduğunu biliyoruz. Sırbistan ve Romanya'dan gelen gazetelere karşı vilayet gazetesi "**Tuna-Dunav**" imparatorluğunun ilk resmi vilayet gazetesi olarak Türkçe ve Bulgarca çıkarıldı. Bu gazete bir başlangıçtı. Osmanlıcı ideolojinin bir organıydı.

II. Abdülhamit devrinin basın sansürü; özel-bir özerk idari statüde bulunan Doğu Rumeli'de pek geçerli değildi. Bu bölgedeki Bulgar gazeteleri sansüre tabi olmamıştır. Örneğin; Filibe'de çıkan "**Borba-Savaş-Mücadele**" gazetesinin bir haber ve yorumuna⁽¹⁰⁾ karşı, İstanbul'da çıkan **Tarık** gazetesinin vakî tenkitlerinden, bu bölgedeki Bulgar basınının Bulgar Prénslığıne ilhaktan önce de pek serbest olduğu anlaşılıyor. İmparatorluktaki Bulgarca basının örnekleri ve hele yayım hayatı henüz envanter ve muhteva tesbitlerini beklemektedir.

(10) **Borba** ve **Tarık** gazeteleri arasındaki polemik için **Tarık** 27 Ca 1301 (9 Temmuz 1887) tarihli nüshaya bkz.

Tüccardan Kristos Tapçlıštenin taht-ı kefaletinde ve Kiryos Petro'nun namına olmak üzere Dersaadette Bulgar lisanı üzere çıkacak gazeteye ruhsat itası posta masrafından dahi muafiyetini talep eden istida üzerine, Devlet'i Aliyyenin politikasına uygun bir yol izleyeceğini belirten irade fi 15 Receb 1279 (Ocak 1863).

BA, Irad-Har. Nr: 11050.

عطفوند اوقم حضرتی
 خاوره فرسخی نایبینه نیک قف کفاننده بوکمه و کبدرسی بیرونک نانه اولمه اودره در عمارتی بغار سا اودره عزیزینه
 رخصت اعلمی و مدکور غزیه نیک بوته مصرفه رمی معافی شده اولدنیغه زار موسیو نوسی طرقتنه دریلدیه در تونک نوس
 تطوعیلا حضرت بادشهی برونه بجیه عصفه و تقدیم فیزی اولدولم برغنه بیع و شترن باسی و کوز را بل جمع و دولته عدلیه
 مانع هیچم ریافت عالیله بوانفد سلکده افران اولدیجی رمی تقویا بلدیله با نکر اولدانه عزیزنک بیع و شترنه رخصت اعلمی کایینه
 مصرفه رمی معاف لولوسی حضرته لرضه برادر و فرماده همایونه ضراب شترنهی شوسجی و صدور جو بلور ایگه کایوره و کفنه رمی
 باخیر نیک ناری بزم اوقم اولدولم

(Faint handwritten notes or signatures, possibly a list of names or titles, written diagonally across the page.)